

A MAGYAROK TÜRK MEGNEVEZÉSE BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTINOS DE ADMINISTRANDO IMPERIO CÍMŰ MUNKÁJÁBAN

TAKÁCS ZOLTÁN BÁLINT

Nádasdy Ferenc Múzeum, H–9600 Sárvár, Várkerület 1., Hungary
E/mail: takacszoltan@porpysoft.hu, museum.sarvar@axelero.hu

USE OF THE EXPRESSION 'TÜRK' FOR THE 'MAGYARS' IN THE WORK DE ADMINISTRANDO IMPERIO BY CONSTANTINE PORPHYROGENITUS

*One of the most important sources of early Hungarian history is the *De administrando imperio*, work of the Byzantine Emperor, Constantine Porphyrogenitus (913–959). The work, dating from the mid-10th century, uses the ethnic name 'türk' for the Magyars, while 'magyar' appears only as a tribal name. The study sets out to explain the anomaly. It concludes that the power of the Levedi dynasty had weakened after a Petcheneg attack, which allowed the increasingly powerful Álmos–Árpád dynasty to take over. This transfer of power caused the ethnic name 'magyar' for the Hungarians to be discarded, as it was associated with the previous elite, whose group or tribe became simply one part of the new power. But the loss of influence was temporary. When the group or tribe regained power, its power to assimilate others was such that the population of the Carpathian Basin came to refer to themselves later as 'magyar'.*

BEVEZETÉS

Bíborbanszületett Konstantinos, bizánci császár (913–959) *De administrando imperio* címen ismert munkája fontos ismereteket őrzött meg a magyar történelem korai időszakáról. A X. század közepén keletkezett munka a türk népnév alatt közli a magyarokkal kapcsolatos, a császár által megörökítésre méltónak gondolt információkat. A Konstantinos által említett türkök és a Kárpát-medencében államot létrehozó magyarok közti kapcsolatot külön nem kell bizonyítani, elég erre vonatkozóan az alábbiakat megemlíteni. Az általános türk (magyar) történetet előadó 38. fejezetben szereplő Álmos és Árpád a középkori magyarországi krónikáirodalomban is szerepelnek. Sőt Álmosról éppen a magyarországi latin történeti források tanúbizonysága alapján tételezhető fel, hogy ő is volt fejedelem, mégpedig Árpád előtt. A konstantinosi szöveg az ő fejedelemségének a tényét nem említi, csak mint egyfajta lehetőséget (KRISTÓ 2003: 9–38). Szintén Konstantinos türkjeinek magyarokkal való egyezése mellett áll, hogy Turkiában, tehát ahol a honfoglalók laktak, az alábbi folyók találhatók: Temes, Tútisz, Maros, Körös és a Tisza (DAI: 38/35–40). Bár a felsorolt öt folyó nem fedti le az egész Kárpát-medencét, hanem annak csak D–DNy-i területét, szintén erősíti a türkök és a magyarok azonosságát, természetesen most a császári munka oldaláról nézve, nem pedig általános történeti következtetés részeként. Végül egy harmadik megjegyzés a két népnév azonos csoportjelölésére. A 40. fejezet a kabarok¹ és a türkök törzsneveit sorolja fel. A kutatás régen tisztázta, hogy a türkök (magyarok) törzsnevei a Kárpát-medence településeinek névtani anyagában is megtalálhatóak. A két adatsor összetartozása az egyik alapja a magyar törzsnevek etimológiai elemzésének, ugyanis a helynévi adatok figyelmen kívül hagyása a Konstantinos által megadott nevek helytelen magyarázatához vezethet (BERTA 1997). A bizánci császárnál szereplő türkök és a Kárpát-medencében honfoglaló, államot alapító magyarok összetartozását nem vonhatjuk kétségbe. A szakirodalomban elfogadható válasz olvasható arra, hogy Konstantinos és már elődei is, köztük Bölcs

1. Dolgozatomban a görög szöveg neveinek átírásában Moravcsik Gyula fordítását követem.

Leó császár (886–912) Taktika című munkájában, miért a türk név alatt szerepelnek a magyarok. Míg Leó feltételezhetően más népet is említ e név alatt, addig Konstantinos már kizárólagosan használja az elnevezést. A jelentésszűkülés tehát a X. században történt meg. Egy évszázaddal korábban a magyarokkal kapcsolatban a türk név még nem fordul elő, akkor ugyanis a bizánci forrásokban a kazárokat jelöli (RÓNA-TAS 1996: 212–217). Vajon megragadható-e olyan körülmény, amely alapján meg tudjuk magyarázni, hogy Konstantinos miért használta kizárólagosan a türk elnevezést?

A kérdésben ma is meghatározó Németh Gyula véleménye, aki szerint a türk elnevezést a bizánci szerzők nem véletlenül használják. „... a türk név a magyarokra ... a türk–kazár–magyar kapcsolat révén szállt ...” Felvetésének alátámasztására Nikolaos Mystikost említi, aki egyik levelében (924/925) nyugati türk néven említi a magyarokat (NÉMETH 1991: 161–162).

Róna-Tas András a magyarság török összetevőit vizsgáló tanulmányában szintén foglalkozott a magyarok türk megnevezésével. Véleménye szerint a magyarok politikai szervezete, azaz a törzsszövetség, török volt és ezért látták a források a magyarokat töröknek és adták nekik a türk nevet. Az elnevezés vagy a törzsszövetség egészére vagy csak egy részére vonatkozott. A türkök pedig, akikről „mint a magyarok szervezeti felépítését meghatározó nép” szó van, a kazárok. Róna-Tas András szerint is a kazár kapcsolatok adták a magyarok türk elnevezésének az alapját (RÓNA-TAS 1995a).

Mielőtt a kérdésre a De administrando imperio 38., ún. magyar fejezetének az elemzése révén a magam válaszát megadom, röviden áttekintem azokat a forrásokat, amelyekben a magyarok türk név alatt szerepelnek.

FORRÁSOK

A latin nyelvű források közül csak Liutprand Antapodosis című munkájában találkozunk a magyarok türk elnevezésével. A fordulatokban gazdag életű szerző művében azt a célt tűzte ki maga elé, hogy minden rosszat elmond, amit lehet, kortársairól. Mindemellett a magyarokra vonatkozó híradásai megbízhatóak. Az Antapodosis keletkezésének idején, a X. század ötvenes és hatvanas éveinek a fordulóján, Európa minden szeglete megismerte már a magyar kalandozókat, de már azt is tudta, hogy 955-ben Augsburgnál vereséget szenvedtek Ottó német királytól. A kalandozó hadjáratok egyes epizódjait Liutprand is részletesen ecseteli, mintegy alátámasztva így a magyarokról adott általános jellemzését, amivel a velük kapcsolatos hírblokkot kezdte: „A magyarok népe, amelynek vadságát csaknem minden nemzet tapasztalta, abban az időben [ti. VI. Leo bizánci császár uralkodása idején – T.Z.B.] még mindnyájunk előtt ismeretlen volt” (MEH: 224, Horváth János fordítása). A magyarok legtöbbször nevük latinos alakjában (ungari) szerepelnek, két alkalommal azonban türköknek (Turci) nevezi őket. 910-ben Gyermek Lajos nem ismerte fel Augsburgnál a magyarok hadi taktikáját, a színlelt megfutamodást, és végül súlyos vereséget szenvedett. Liutprand meglepő módon az addig használt elnevezést a türkre cseréli felé: „a türkök hátat fordítva, mintha megfutamodnának, sérényen kilőtt nyilaikkal igen sokat leterítenek [ti. a németek közül]” (MEH: 225). 933-ban I. Henrik német király jelentős győzelmet vívott ki a magyarokkal szemben. Henrik a csata előtt lelkesítő beszédet tartott a katonáinak, ami Liutprand szerint így kezdődött: „Most a gonosz türköknek népe igyekszik az egyház minden népei ellen rontani – fájdalom – kardot”. Majd hamarosan egy követ jelentette be a magyarok felsorakozását.

Liutprand életének ismeretében nem meglepő a két névalak váltakozása, elsősorban a türk elnevezés felbukkanása (SZOVÁK 1996). A longopárd nemesi családból származó szerző már gyermekkorában hallhatott Bizáncról, ahová apját és nevelőapját küldte követségbe Hugó itáliai király, akinél maga is udvari szolgálatát kezdte. 949-ben személyesen járt a Boszporusz partján, ahol II. Berengár királyt képviselte. Itt értesült arról, hogy a magyarokat türk név alatt emlegetik, különösen akkor, amikor a császár, Biborbanszületett Konstantinos munkájának, a De administrando imperionak az összeállítását irányította. A X. század közepén a türk név már egyértelműen a magyarokra vonatkozik, és ezért Liutprand min-

den további nélkül használta a két elnevezést egymás szinonimájaként. Annak ellenére, hogy az Antapodosis több kéziratmásolatban maradt fenn, maga a kettős elnevezés nem ment át más európai munkába.

A merseburgi csata leírásánál Liutprand szerint Henrik király szájából hangzik el az idézett mondat, melyben a magyarokat türknek mondja. A fentiek figyelembevételével, és egyéb adat sem mutat elene, a buzdításban szereplő türk megnevezés csak a cremonai püspök képzeletének terméke, melynek alapja Bizáncban szerzett ismeretei voltak. A magyarokat a latin Európában nem nevezték türknek.

Az arab és perzsa nyelvű muszlim földrajzi és történeti irodalomban több, a magyarokra vonatkozó néprnévvel találkozunk, amelyek közül most csak a IX–X. századra vonatkozó adatok érdekesek számunkra. Az arab nyelvű munkák közül Ibn Rustahnál, al-Bakrínál és al-Marwazínál találkozunk a madzsgar elnevezéssel (ELTER 1997).² A perzsa nyelvű munkák közül Birunínál madzsgar, Gardizínél madzsgarí alak olvasható (NYITRAI 1997). Az idézett adatok tulajdonképpen vagy közvetlenül (Ibn Rusztah, Gardizi, al-Bakrí, al-Marwazí) vagy áttételen keresztül (Aufi) egy elveszett munkára megy vissza, mint ősforrásra. Az írásmű szerzője legnagyobb valószínűséggel Abu-Abdalláh ibn Ahmad al-Dzsajhání szamanida vazír a IX. század 20-as 30-as éveiben, de művét leszármazottai, fia és unokája is folytathatta (ZIMONYI 1996; az egyes szerzőkről ZIMONYI 1990: 14–34; KMOSKÓ 1997: passim; KMOSKÓ 2000: passim). A magyarokra vonatkozó szövegek elemzését megnehezíti, hogy az egyes hagyományokban feltehetően két idősi adatai egybecsúsztak, szétválasztásuk vita tárgya.

Szintén nem egyértelmű a megítélése a magyarok másik elnevezésének, a baskirnak. A név alakjai változatosak az egyes forrásokban. Isztahrinál basdszirt, hasonlóan Ibn Haukálnál. Yácut arab geográfusnál basdszird és változatai, köztük basdsard. A X. századi utazónál Ibn Fadlánál basgirt, a XI. századi karahánida Kasgarínál basgird. (NÉMETH 1991: 298–301; LEWICKI 1978: 42–46; ELTER 1997: 100).

A magyar és a baskir népnév egymáshoz való viszonyát többen több helyen tárgyalták. A két nép valamilyen szintű összetartozását már Pauler Gyula felvetette, aki jelezte, hogy a magyar törzsnevek közül baskir párhuzama van a Gyarmat és Jenőnek. Németh Gyula többször érintette a kérdést történelmi jellegű következtetések levonása mellett (NÉMETH 1991), ill. Ligeti Lajos is (LIGETI 1963). Legutóbb Róna-Tas András összefoglaló művében fejtette ki a források paleográfiai vizsgálatán nyugvó értelmezését (RÓNA-TAS 1996: 223–238).

A muszlim forrásokban a türk elnevezés két formában fordul elő. Kifejezetten türk (turk) népnév alatt szerepelnek a magyarok Ibn Hayyánnál a 942. évi Ibériai-félszigeti kalandozásuk elbeszélésénél, ill. a szintén ezt az eseménysort elmondó Maszúdinál is. Elter István, aki legutóbb foglalkozott ezzel a kérdéssel, felhívta a figyelmet arra, hogy a X. században szoros kapcsolat állt fenn Bizánc és a kordovai kalifátus között, ezért nem csodálatos, ha a türk népnév felbukkan a magyarokra vonatkoztatva (ELTER 1997: 100–101).

Szintén a türk népnévvel jelöli a már a Duna mellett lakó magyarokat al-Bakrí (1068), aki szerint a „türkök országa” szomszédos Bojeszlav, azaz Boleszláv cseh uralkodó országával, tehát a türk név itt egyértelműen a magyarokat jelöli. Az elnevezés Ibrahim ibn Jakúbra megy vissza, aki a kordovai kalifa megbízásából járt a térségben (LEWICKI 1978: 48–49; ELTER 1997: 100–101).

A Dzsajhání hagyományban a magyarok elnevezése a már említett madzsgar, vagy Róna-Tas András rekonstrukciójában madzsar (RÓNA-TAS 1996: 237), de ezenkívül találkozunk egy olyan meghatározással, mely Ibn Rustahnál így hangzik: „A magyarok pedig a türkök egyik fajtája” (MEH: 86). Hasonló megállapítás olvasható Gardizínél is. Aufi ebbe a körbe tartozó leírása is így fogalmaz a XIII. századból, de a Dzsajhání hagyomány Marwazí közvetítette ágán keresztül: „Van még egy másik török nép is, amelyet magyarok néven neveznek” (NYITRAI 1996: 74).

A muszlim földrajzi írók annak ellenére, hogy a magyar népnevet használják leírásaikban, magukat a magyarokat a türk népek közé sorolják, köztük tárgyalják. Elég utalni a X. századi ismeretlen szerző-

2. Az adatokat magyar kiejtés szerint adom meg.

ségű Hudúd al-^cÁlamra, mely Dzsajháni elveszett művét is hasznosította. Miután egymás után bemutatja a török népeket, mind a tokuz-oguzokat, jagma országát, a kirgizeket, karlukokat, csigileket, kimek vidékeit, majd a guz határokat, rátér a türk besenyőkre, a kipcsakokra, majd a magyarokra. Az utóbbiak bemutatása után világosan közli, hogy „mindazok, akiket megemlítettünk, a törökök különböző fajtái” (MINORSKY 1937: 101).

Az arab és a perzsa források sorában szólni kell Ibn al-Fakíh Kitáb al-buldán „A vidékek könyve” című munkájáról (902/903), melyben T. Lewicki szerint az egyik szakasz a magyarokra vonatkozik, azok egyik városáról, Dáná-ról szól. A város Ibn al-Fakíh szerint a türköké, amit a tanulmány szerzője a magyarokkal azonosít a szöveg alapján: „Városaikhoz tartozik egy város, aminek a neve Dáná ... Városuk a kazárok (al-hazar) és a Bizánci Birodalom (ar-Rúm) között fekszik” (LEWICKI 1971). A kérdés további tanulmányozást igényel.

A X. században a magyarokat Bizáncban szinte kizárólag türk néven említik. Legkorábban a kaisareiai érsek, Arethas nevezi őket így 902-ben VI. Leohoz szóló egyik beszédében (ÁMTBF: 13). Nemcsak azért érdekes a beszéd türkökre (magyarokra) vonatkozó rövid részlete, mert elsőként említi őket, hanem azért is, mert arról tájékoztat, hogy addig nem ismerték a türköket, míg a császár nem hívta segítségül őket a bolgárok ellen.

Bölcs Leo Taktikájában a különböző népek harcmodorát írja le, köztük a türkökét. Fő forrása e tekintetben Maurikios VI. századi hasonló jellegű műve, és onnan másolta ki a vonatkozó részeket. Fontos azonban megemlíteni, hogy Moravcsik Gyula vizsgálata szerint, több helyen saját ismeretei szerint kiegészítette, felfrissítette forrását. Bár Moravcsik Gyula egy helyütt felveti, hogy az adott részben nem a magyarokról van szó, annak ellenére, hogy a szöveg a türköket említi, az egész munkában a türkök alatt a magyarokat kell érteni (ÁMTBF 1998: 14–23; MORAVCSIK 1951).

A X. század első felében a bizánci politika egyik irányítója volt Nikolaus Mystikos, aki egyik levelében türk név alatt szintén említi a magyarokat. A levélben egy olyan, Bizánc ellen formálódó szövetségről esik szó, nagyjából a 920-as években, melynek tagjai az oroszok, a besenyők, az alánok és a levél szerzője szerint a nyugati türkök is, akiket a magyarokkal azonosítanak (ÁMTBF: 24–26). A forrás nem egyértelmű.

Az alább részletes elemzés alá vont Konstantinos De administrando imperio című munkájának keletkezése után is találkozunk a magyarok türk népnév alatti említésével. A György barát folytatásának nevezett munkában I. Basileios császár gyerekkoráról is megemlékeznek. Itt mondja el, hogy a gyermeket Krum bolgár uralkodó tízezer férfi, asszony és gyermekkel együtt a Dunához telepítette. Amikor évekkal később ezek vissza akartak költözni a Bizánci Birodalomba, a bolgárok a magyarokhoz fordultak segítségért. A forrás az események leírásában három néven említi meg a magyarokat: ungr, hun, türk. A szerző később kizárólag a türk név említésével számol be a 943. évi kalandozó hadjáratról, amikor a türkök (magyarok) a fővárosig nyomultak előre (ÁMTBF 1998: 52–65).

Theophanes folytatása a X. század második felében Simeon bolgár cár és VI. Leo bizánci császár 894-es háborújáról is beszámol. A háború során a császár a magyarokhoz fordult, akiknek szerepét a szerző részletesen tárgyalja a türk név felhasználásával. Szintén olvashatunk a 943. évi hadjáratról, ugyanazt a passzust, amit György barát folytatásánál van, majd említi a 959-es betörést is (ÁMTBF: 64–69).

A magyarokra vonatkoztatott türk nevet a XI. századtól felváltja az ungr név. Jellemző Skylitzes munkája, ami szintén elbeszéli a Simeon hadjáratokat, és ennek során a Bizáncnak nyújtott magyar segítséget: „A császár ekkora vereség és Simeon részéről ért meggyalázás miatt nagy fájdalmat érzett, s a Sklerosnak nevezett Niketas patrikiost a Dunán át az ungroknak is nevezett türkökhöz küldte, hogy azok átkelvéen a folyón Bulgáriát kellő módon feldőlják” (ÁMTBF: 83).

A TÜRK NÉPNÉV KONSTANTINOSNÁL

A bizánci császár De administrando imperio című művének 38. fejezete a tárgya az alább következő elemzésnek. A szóban forgó rész a türkök (magyarok) történetét mondja el a kezdetektől a Kárpát-medence elfoglalásáig. Hasonló, egy-egy nép történetének rövid összefoglalására a munka egyéb helyein is találunk példát. Maga a császár is indokolja munkájának bevezetésében, miért fontos a különböző népek ismerete, ugyanis csak ilyen tudás birtokában hozhat az uralkodó jó, a birodalom érdekeit szolgáló döntéseket. Ismernie kell ezért, hogy az egyes népek kijátszhatók-e egymás ellen, milyen politikát kell velük folytatni, meg lehet-e nyerni őket szövetségesnek, vagy támadást kell ellenük indítani. Konstantinos ennek fényében vázolja fel írása felépítését, miszerint nemcsak az egyes népek egymáshoz és Bizánchoz való kapcsolatáról szól, hanem „az idegen népek közti különbségekről, eredetükről, szokásaikról, életmódjukról, lakóföldjük fekvéséről és éghajlatáról, kiterjedéséről és méreteiről”, valamint Bizánc és az egyes népek történeti kapcsolatáról, ill. államszervezeti újításokról (DAI: Bevezető, ill. ezt ismétli DAI: 13/195–200). A maga elé tűzött célok közül leginkább a népek történetének a bemutatását valósította meg Konstantinos. Többek között részletesen bemutatja az arabok történetét, szól az Itália feletti uralmakról, Velencéről, Dalmáciáról, az utóbbi esetekben azok bizánci fennhatóságának mozzanatairól. Részletesen tárgyalja a horvátokat és a szerbeket, földjeikről, számukról és természetesen történetükről sem feledkezve meg. Hasonlóképp ír Örményországról és minden, Bizáncot érintő népről, területről. Az egész munkát tekintve azonban, mintegy vezérfonal gyanánt végigvonul a besenyőkről, a X. század közepi helyzetet meghatározó népről közölt információk sokasága, melynek maga adja magyarázatát a Bevezetőt követő első fejezetben. Így ír: „Úgy vélem, hogy minden időben előnyös a rómaiak császáranak, ha azon van, hogy a besenyők népével békében legyen, velük baráti egyezséget és szerződést kössön, hozzájuk évente illő és a nép számára megfelelő ajándékokat és ügyvivőt küldjön, viszont onnan kezeseket, azaz túszoikat és ügyvivőt vegyen, akik az illetékes hivatalokkal ebbe az istenoltalmazta városba jönnek, és élvezik a császári jótéteményeket és mindenféle, a császárhoz méltó bőkezűséget” (DAI: 1/16–24). Az ezt követő fejezetekben azokat a népeket sorolja fel Konstantinos, melyeket a besenyők sakkban tudnak tartani (oroszok; türkök, azaz a magyarok; bolgárok). A szétszórt információk mellett a 37. fejezet külön is bemutatja a besenyőket, aminek első része lényegre törően mutatja be történetüket. Az ezt követő 38–40. fejezetek pedig a türkökről (magyarokról) szólnak. Nem érdektelen a két népről szóló információk általános összehasonlítása.

	<i>besenyők</i>	<i>türkök (magyarok)</i>
<i>történet</i>	DAI 37/2–14 DAI 40/7–27	DAI 38/3–65
<i>elszakadt néprész</i>	DAI 37/50–57 DAI 38/61–65	DAI 38/24–28
<i>szervezeti leírás (törzsek)</i>	DAI 37/15–34 DAI 37/68–71	DAI 40/3–7 DAI 40/44–50
<i>történeti földrajzi keret</i>	DAI 37/2–4 DAI 38/30–31	DAI 38/7–9
<i>korabeli földrajzi keret</i>	DAI 37/34–49 DAI 38/66–71 DAI 40/23–25	DAI 38/57–60 DAI 40/25–44

Mind a besenyőkről, mind a türkökről (magyarokról) szóló leírás hasonló rendszer szerint épül fel. A két nép esetében a császár történetük felvázolásával kezdi el az adott részt a korai időktől a közeli időig futva. A történetek része az egykori haza meghatározása, a besenyőknél a Volga és az Etíl folyók

megadásával, melyek határfolyók, a türkök (magyarok) esetében pedig a szállásterületen átfolyó folyók nevének a megjelölésével. A 37. fejezetben ezt követi a korabeli szervezeti viszonyok bemutatása, a nyolc besenyő tartomány, törzs felsorolásával és földrajzi helyzetük megadásával. A türkök (magyarok) esetében ez a kabarok lázadásának és csatlakozásának beiktatása (39. fejezet) után következik, ami egyben jelzi a Kazár Kaganátusból kivált kabarok szerepének a jelentőségét a türkök (magyarok) történetében.

Míndkét leírásban olvashatunk elszakadt népekről. A DAI: 37/50–57 szerint az úzok támadása és sikeres földfoglalása után a besenyők egy része nem tartott az elvándorlókkal, hanem az úzokkal élt tovább. Annak ellenére, hogy nem tartottak társaikkal, öltözetükkel jelezték származásukat. A 38. fejezetben a türkök (magyarok) esetében is találunk két alkalommal utalást elszakadt néprészekre. A DAI: 38/24–28 közlése alapján annyit tudunk meg, hogy a besenyők a magyarokat legyőzték és a szállásaik elhagyására kényszerítették őket. A kangarnak is nevezett besenyők támadása olyan nagy erejű volt, hogy a türkök (magyarok) két részre szakadtak. Konstantinos szavaival: „Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szávtartú ászfalúnak hívják”, a Levedi által irányított rész pedig Etelközben telepedett meg. A császár szerint a honfoglalás után sem szűnt meg a két néprész kapcsolata, folyamatos volt a kapcsolattartás (DAI: 38/61–65).

A két történet összetartozik. Egyrészt a közös motívum alapján, miszerint mind a besenyők, mind a türkök (magyarok) számon tartották az eltelt évtizedek ellenére is, hogy rokonaik élnek tőlük nagy távolságra. Nem minden esetben jelent értelmezési segítséget különböző analógiák felemlítése, de ez esetben érdemes utalni az ún. türk nagyfeliratok elemzésének egyik tanulságára. A II. Türk Kaganátus Orhon folyó menti feliratainak vizsgálata nyilvánvalóvá tette, hogy a kaganátus önmagát mint államot nem határokkal meghatározott egységnek tekintette, hanem mint az uralma alá tartozó népek összességét (VÁSÁRY 1983: 207–212; ZIMONYI 2003). A nomád birodalom számontartotta változékonysága mellett is a hatókörébe tartozó csoportokat, gátolni igyekezett azok kiszakadását, ugyanis az egyben hatalmi körének szűkülését, csorbulását is jelentette. A felvetett szempont fényében a besenyőktől és a 38. fejezet türkjeitől elszakadt népesség megemlítése halvány nyoma lehet a nomád, vagy másképp a steppei hatalmi felfogás érvényesülésének. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a távolba szakadt néprész említése, sőt az a tény, hogy emléküik nem halványul, értelmezhető egy másik fogalmi rendszerben is, melyben nem egy birodalom, uralom hatalmi szemszögéből, hanem fordítva, az egyes egyének csoporthoz való tartozása felől közelítünk, annak legkisebb egységétől, a családtól a nemzetségen, a törzsen át a legmagasabb uralmi formához, a birodalomhoz, a kaganátushoz. Itt különböző alapon meghatározott tudatról van szó, mely az egyik oldalról azonosítja magát, de a másik oldalról el is határolódik azoktól, akik nem részei önmeghatározásának. A besenyők esetében ez utóbbi látszik jól, ugyanis a fő csoporttól leszakadt rész bár együtt él az úzokkal, azonban azoktól egyértelműen megkülönbözteti magát, melynek formája Konstantinos szerint az öltözetben való különbség felmutatása.

Visszatérve a besenyőktől és a türköktől (magyaroktól) leszakadt néprészek kérdéséhez, a fentiekben röviden áttekintett, a két fejezetben olvasható különböző történetek közös motívumai mellett történeti párhuzam is felmutatható. A DAI: 37/2–14 elmondja, hogy az úzok elfoglalták a besenyők szálláshelyét az Etil (Volga) és a Jejik (Urál) között. A besenyők innen indultak arra a földre, amelyen akkor még a türkök laktak, de harcban elvették tőlük. Ide kapcsolódik a DAI: 37/50–57, ahol az úz földön maradt besenyőkről van szó. A kutatást gúzsba köti Konstantinos kronológiai meghatározása, a kettős keltezés. Az úzok besenyők elleni támadását a maga korához képest pontosan fél évszázaddal előbbre teszi, de a vereség utáni újbóli letelepedést, immáron a türkök földjére, már ötvenöt évvel korábbra helyezi. Az ellentmondás egyértelmű, hiszen a szöveg ezen állapotában előbb volt a megtelepedés az új szállásterületen, mint a menekülés a régiről. Tovább növeli a hely értelmezésének a nehézségét, hogy az elemzők – teljes joggal – mindezeket egyeztetve a 38. fejezet egyes eseményeivel, az ott határozottan említett levediai vagy etelközi besenyő támadással, igazából nem tudnak pontos időrendet adni (összefoglalóan TÓTH 1998: 179–180). Ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Konstantinoson kívül máshol

nem olvasható az a megállapítás, miszerint a magyar honfoglalást a besenyők támadása indította el, akkor felvethetjük, hogy egy császári kombinációról van szó. Véleményem szerint ennek két fontos alappillére van. Az egyik. Konstantinos idején a türkök (magyarok) egykori szálláshelyén a besenyők laktak, amire a császár is egyértelműen utal: „A besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkök laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják” (DAI: 38/66–67). A két terület azonossága a császár szemében nyilvánvaló volt. A másik. A türkök (magyarok) történetének bemutatásánál olvashatunk arról a besenyő támadásról, mely a Levediában élő türköket (magyarokat) érte, és onnan kimozdulásra kényszerítette. Konstantinos valószínűleg az előbbi két világos tényből indult ki, hozzátéve a maga korabeli helyzetet, és mindezek figyelembe vételével alkotta meg az etelközi besenyő háború elméletét, ami kiváltotta a türkök (magyarok) honfoglalását a Kárpát-medencében (TAKÁCS 2003). Harmatta János más szempontok alapján szintén nem tartja hitelesnek az etelközi besenyő támadásról szóló híradást. Véleménye szerint amellett, hogy sem bizánci, sem nyugati források nem szólnak erről, azért sem történhetett meg a feltételezett összecsapás, mert a besenyők csak a X. század első felében, a magyar honfoglalás után jóval, vették birtokukba a magyarok szállásterületét (HARMATTA 1998: 146–151; HARMATTA 2001: 10–14).

Az előbbieket értelmében, legalább egy kísérlet kedvéért, kiiktathatjuk a második (harmadik) besenyő támadást, és visszatérhetünk a 37. fejezet elejére, amit most már minden akadály nélkül kapcsolhatunk a 38. fejezet megfelelő részéhez. Az eseményeket a következőképp rekonstruálhatjuk. Az úzoktól vere-seget szenvedett besenyők, társaik egy részét hátrahagyva, a türkök (magyarok) szállásaira bukkantak. A két nép harcba keveredett, és végül az utóbbiak menekülni kényszerültek. Egy részük Perzsia felé ment, a másik részük pedig Levedi vezetésével Etelközbe ment lakni. Fontos, hogy ezzel datálási lehetőséget kaptunk, nemcsak a Perzsia felé tartó magyarok elszakadására, hanem az Etelközbe költözés időpontjára nézve is, egyben – előrevetítve a később leírtakat – a Levedi és Álmos–Árpád dinasztia-váltásra vonatkozóan is. A 37. fejezet elején említett ötven és ötvenöt év arra utal, hogy a császár itt datált forrással dolgozott, legyen akár az egy krónikaszerű feljegyzés, vagy esetleg más levéltári, diplomáciai feljegyzés. Ez alapján az Etelközbe költözést a IX. század utolsó évtizedére tehetjük, matematikai kombinációkkal 893–902 közé (TÓTH 1998: 180). A honfoglalás eszerint az átköltözés után hamar bekövetkezett, azaz az etelközi tartózkodás nem lehetett hosszú idejű. Erre rímel az a történet-sor, ami a 38. fejezetben olvasható. Levedit az átköltözés után röviddel hívatta a kazár kagán, és felajánlotta neki, hogy a türkök fejedelmévé teszi. Levedi erőtlenségére hivatkozott és maga helyett Álmost és Árpádot ajánlotta. Végül kazár szokás szerint Árpádot pajzsra emelték. Mivel az elbeszélés részlet a későbbiekben még mélyebb elemzésre kerül, most csak az a fontos, hogy a kagáni ajánlat rövid időn belül megérkezett az etelközi szállásra. Ebben az értelmezési keretben Etelköz szerepét elsősorban nem abból a szempontból kell megközelíteni, hogy meghatározzuk földrajzi fekvését, térbeli kapcsolatát Levediával. Természetesen, ez sem érdektelen, rá vonatkozó adatok vannak is császári munkában (a legnagyobb szabású kísérlet GYÖRFFY 1984; BENKŐ 1984; HARMATTA 1984; KIRÁLY 1984; LIGETI 1985; VÉKONY 1986), de számomra izgalmasabb annak meghatározása, hogy mit jelentett Etelköz önmagában a magyar történelemben. Ha a kérdésre választ kapunk, annak a háttérét is megsejtjük, miért szerepelnek a magyarok Konstantinosnál türk név alatt.

A válasz kibontásához vissza kell utalni a táblázatba foglaltakra, aminek kapcsán a két fejezet közti hasonlóságokat mutattam be. Nem mehetünk el azonban az összevetés másik oldala mellett sem, azaz fel kell figyelni arra, hogy a két elbeszélés között lényeges különbségek is vannak.

Ha számszakilag, az egyes részek mondatainak a számát tekintjük, akkor a következő eredményt kapjuk. A besenyők történetét a kezdetektől a közeljelenig 3 mondattal elintézi a császár, a magyarok esetében ugyanebben a szerkezeti egységben ez 18 mondatot vett igénybe, amihez a 40. fejezet honfoglalást, azaz a végső szállásterület megszerzésének részleteit bemutató 8 mondat még hozzájön, még ha az etelközi besenyő támadás elbeszélését nem is tekintjük hitelesnek. Lényegében a türkök (magyarok) esetében a történeti oldal jellemzően kidomborodik a császári szerkesztésben.

A szervezeti leírás esetében az előbbi megállapítással szemben a besenyők javára billen a mérleg. A 37. fejezetben a rövid történeti beszámoló után, annak 3 mondatával szemben 6 mondat áll, de inkább lényegesebb a számok misztikája helyett az információk tartalma, részletessége. Először a tartományok, törzsek katalógusszerű felsorolása következik, történeti visszatekintéssel az úzok támadása idején az egyes törzsek élén álló személyek megemlékezésével. Ezután Konstantinos az öröklési rendet írja le, miszerint az egy-egy törzs élén álló fejedelem halála után nem fiai, hanem unokatestvérei következnek a hatalomban, de az adott nemzetségbe nem tartozó személy nem juthatott uralomra. Végül a tartományok kisebb, szabályos egységekre osztásáról értesülünk. Mind a tartományok, mind azok részei élén álló személyt a császár fejedelemnek mondja, annyi különbséggel, hogy a tartományi részek felett rangban kisebb fejedelem áll, szemben a tartományok rangban nagyobb fejedelmével. Biztosak lehetünk abban, hogy maguk a besenyők különböző elnevezéssel illették a két tisztséget, amit Konstantinos jelzők használatával adott vissza, ugyanis a rendszer ugyanaz volt, csak annak különböző szintjeit jelentette. A türkök (magyarok) esetében szintén megtaláljuk a törzsek felsorolását, azonban ennek egyetlen egy mondata után már részletes történeti beszámoló következik a bolgárok elleni, bizánci felkérésre indított hadjáratról, majd Simeon ellentámadásáról, a császári kombinációban a besenyőkkel szövetségbe. A szervezeti leíráshoz tartozik a nyolc törzs élén álló fejedelmek egymáshoz való viszonyáról szóló megállapítás, melynek lényege, hogy csak háborúban harcolnak közösen, amúgy a nyolc törzs „nem hunyázkodik meg a maga fejedelmei előtt”. A fejedelmei kifejezés alatt Árpádot és az ő nemzetségéből származó fejedelmeket kell érteni, ill. ide tartozik a jila és a karcha is mint vezető tisztségek.

A két, besenyők és türkök (magyarok) szervezeti felépítését bemutató rész között a különbségek tekintetében nem a mondatok mennyisége beszédes, hanem az információk jellege. A besenyők esetében pontos, adminisztratív bemutatást láthatunk, amihez hozzátehetjük, hogy a földrajzi leírásnál Konstantinos az egyes törzsek pontos helyének a meghatározását is feltüntette. A türkök (magyarok) szervezeti állapotáról annyit tudunk meg, hogy nyolc törzsük volt, de ezek elhelyezkedéséről nincsenek pontos ismereteink. A 13. fejezetben általános határleírást találunk, ahol a császár a türk (magyar) szállásterület egészével szomszédos országokat (Frankország nyugatról, Nagy Morávia délről) és a horvátokat sorolja fel, akik a „hegyek felé” határosak. A 30. fejezet szerint az avarok egykori szállásterületén, a Duna folyón túl a türkök (magyarok) laknak. Végül a 37. fejezetben olvasható, hogy Besenyőország négy napra van Turkiától. Azonban a munka egyetlen helyén sem találunk utalást arra, hogy az egyes törzsek hogyan helyezkednek el egymáshoz és más országokhoz, népekhez képest. Volt kísérlet arra, hogy meghatározzák a besenyők elhelyezkedéséből kiindulva az etelközi törzsek földrajzi elhelyezkedését (TÓTH 1995), azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni ennek bizonytalansági tényezőjét. Jellemző, hogy a császárnál Kürtgyarmat törzs szerepel, de a Kárpát-medencei helynévanyagban a két tag csak külön-külön található meg. A törzs története úgy kezdődött, hogy az egyik megszervezte a másikat, Ligeti Lajos szerint a Kürt a Gyarmatot (LIGETI 1963: 238), majd a Kárpát-medencében újra kettévált az egység. A magyar törzsek esetében pontos földrajzi meghatározást nem tudunk tenni Konstantinos erre vonatkozó adatainak hiányában.

A bizánci császár munkájának összeállítása idején, a X. század közepén a birodalom északi határai felől a legnagyobb fenyegetést a besenyők jelentették, mint arról a már idézett mondatok tanúskodnak. A besenyőkkel kapcsolatos információk pontossága létérdeke volt az uralkodónak. Más oldalról nézve, elsősorban nem a történetük, a múltjuk volt az érdekes az ő esetükben, hanem a jelenük. Hol élnek, kiknek az irányítása alatt, mennyi időt vesz igénybe megközelítésük? Könnyen belátható, hogy fél évszázaddal korábban, ha egy hasonló munka jött volna létre, a magyarokkal kapcsolatban olyan ismereteket közölt volna, mint Konstantinos a besenyőkről. Nem lehetetlen, hogy egy ilyen forrás esetében nem rekonstruálni kellene az etelközi türk (magyar) törzsek elhelyezkedését, hanem csak felütni ezt a forrást és megnézni, mit is ír erről. A IX. század végén a magyarok ugyanolyan, sőt figyelembe véve a rendelkezésre álló adatokat a kalandozásokról, nagyobb szerepet játszottak a steppe történetében, mint a besenyők.

nyök. Több forrás, köztük Konstantinos is, beszámol Simeon bolgár uralkodó Bizánc elleni 894-es támadásáról. VI. Leo császár akkor a magyarokhoz, vagy ahogy ő maga is fogalmaz a türkökhöz fordult segítségért. A megérkező türk (magyar) sereg háromszor is vereséget mért a bolgár hadakra (ÁMTBF: 17; ZAKYTHINOS 1979: 132–193). A X. század közepére azonban a magyarok szerepét a besenyők vették át. Velük az egykori steppei magyarok is megfékezhetők mindamellett, hogy a Levediában lezajlott összecsapás emléke is kísértett még. A két tényező fényében ítélni lehet meg a De administrando imperio rövid 3. fejezete, mely szerint a türkök (magyarok) mindig is rettegtek a besenyőktől, hiszen súlyos vereségeket szenvedtek tőlük. A 4. fejezetben pedig ez áll: „Ha a rómaiak császára a besenyőkkel békében van, sem az oroszok, sem a türkök nem tudnak fegyveres erővel rátörni a rómaiak birodalmára”.

Összefoglalva, a 37. és a hozzá kapcsolódó elszórt, gyakran egy-egy rövid fejezetnyi megjegyzések, valamint a 38. és a rákövetkező fejezetek összehasonlítása megmutatta, hogy az azonos információk, függetlenül azok mennyiségéből, abból adódnak, hogy a két nép a közelmúltban és a császári jelenben kiemelkedő szerepet vittek a bizánci külpolitikában. Az eltérések szintén ezt a megállapítást támogatják, de elsősorban, vagy inkább kizárólagosan a besenyők vonatkozásában. Konstantinosnak és fiának, Romanosnak, kinek a munka készült, a besenyőkkel kellett számolni, azzal a néppel, amelyik nemcsak felbérelhető mások ellen, de adott esetben veszélyt is jelent Bizáncre nézve.

A két leírás felsorolt különbségei mellett még lehet egy érdekes, a további elemzést előre mozdító megállapítást tenni. Nemcsak arról van szó ugyanis, hogy a besenyők történetét a császár 3 mondatban foglalta össze, hanem azt is észre kell venni, hogy a türkök (magyarok) történetének elmondása tele van pontos, személyhez kötött szereplőkkel, röviden az egész történet színes. Azt is mondhatjuk, izgalmas, fordulatos. Több jel is mutat arra, hogy a türk (magyar) fejezetek autonóm, belső forrásból is táplálkoznak, bár a császári szerkesztés nyomai is kimutathatók, ill. az etelközi besenyő támadás leírása esetén feltételezhetően Konstantinos különböző tényekből összeálló, de nem valós kombinációjáról van szó. A több, jellegében is más források lehetőségét már többször felvetették. Harmatta János a már említett, a 37. fejezet történeti összefoglalásában olvasható kettős keltezés (50 és 55 év) azzal magyarázta, hogy Konstantinos ezt a részt egy másik, a népekről szóló munkájából vette át, és a zavar ekkor támadt. Az Etelközre vonatkozó két adat, a név (Etelküzü, ill. Etel és Küzü), valamint a területleírás tekintetében is több forrás használatára utal. És ami fontos, nem tüntette el az esetleges ellentmondásokat (HARMATTA 1984: 424–426). Kapitánffy István elfogadta a már Deér Józsefnél is felbukkanó állítást (DEÉR 1946), hogy Konstantinos munkájában megőrzött ismeret a X. század közepén már nem volt aktuális. A munka elkészítését azonban alapos kutatás előzte meg, és az így előkerült információ halmaz került szerkesztésre, melynek során Kapitánffy István szavaival „modernizálta” a szöveget a szerkesztő összekötő részekkel, korabeli utalásokkal, Romanosnak szóló megjegyzésekkel, intelmekkel. A 38. fejezet a benne szereplő eseményekkel egykorú, tehát IX. századi. Egyedül a 40. fejezet utolsó hat mondata egykorú a szerzővel, ahol is Árpád leszármazását találjuk (KAPITÁNYFY 2003). Harmatta János és Kapitánffy István e témában tett megnyilatkozása fontos előrelépést jelent a magyarok korai történetének vizsgálatában, ugyanis ezzel a feltételezéssel több ellentmondás kiküszöbölhető.

A 40. fejezet utolsó hat mondatára felvehető az is, hogy itt nem egy jelenkori, VII. Konstantinos idejű leírásról van szó, hanem több, különböző időpontokban lejegyzett, magyar informátoroktól származó beszámolók egybeszerkesztéséről. Minden egyes információ, ill. az utolsó kettő egyet képezve, egy-egy nemzedéket ír le Árpád leszármazottai közül. A 40. fejezetet záró információegység folyamatos, időnként ismétlődő követjárásokon alapszik, melyek során a követek beszámoltak az aktuális Kárpát-medencei helyzetről, és az itt elhangzottakat gondosan őrizték a levéltárban. Innen szedte elő ezeket Konstantinos a X. század közepén. Egy ilyen követjárás az egyik mondatból ki is olvasható: „Tudnivaló, hogy Teveli meghalt és az ő fia barátunk, Termacsu, aki a minap jött fel Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével és karchájával”. A besenyőkkel nem volt ilyen szoros a kapcsolat, ugyanis ebben az esetben ilyen jellegű információk is bekerültek volna a De administrando imperioba. Azonban ez csak feltételezés, a hallgatás tanúbizonysága itt kevés.

A következőkben csak a 38. fejezettel foglalkozom, annak is csak egy részével. A szűkítés oka, hogy csak egy részéről, a DAI: 38/3–55-ről lehet biztosan állítani, hogy türk (magyar) forrásból származik, nem számítva természetesen a Perzsia felé lakó, leszakadt néprészhez rendszeresen küldött követekről szóló részt (DAI: 38/61–65), mely szintén belső forrásra enged következtetni. Végigtekintve a fejezetet, láthatóvá válik a szöveghatár megjelölése a következő mondatnál: „Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme” (DAI 38/53–55). Ami ezelőtt van az a türkök (magyarok) történetének részletező bemutatása Leveditől, azaz a kezdetektől Árpádig, akinek nemzetségéből, közvetlen leszármazóiból lesz a fejedelem. A történet lejegyzésének idejére nincs támpontunk. A történetet lezáró mondat kijelölése is azon alapszik, hogy Árpád pozitív említése hirtelen átszap egy vesztés, a besenyők ellen fellépni képtelen és ezért népével menekülő fejedelem képébe. Az itt (DAI: 38/56–61) szereplő események elmondásához nem volt szükség magyar informátorra. A besenyők támadása a császár elméjének szüleménye, összetevői – mint láthatuk – jól megragadhatók. Konstantinos jellemző mondata, mellyel a jelenbe helyezi, koráig futtatja a történelmi eseményeket, itt is megtalálható a türkök (magyarok) korabeli szálláshelyének meghatározásakor: „amelyen most is mindmáig laknak”. Árpád és türkjei a besenyők elől Nagy Moráviába menekültek. Ezen események leírásához sem kellett azonban türk (magyar) beszámoló. A vereség súlyosságát és tulajdonképpen a honfoglalás kényszerű voltát sugalmazó rész fontos közlése, hogy ezek után „a türkök nem vették fel a harcot a besenyőkkel”. Annak ellenére, hogy ez a mondat logikusan illeszkedik a szövegbe, mégis nagy talánya a 38. fejezetnek. A császár szerint a türkök kétszer is vereséget szenvedtek a besenyőktől, először Levediában, majd Etelközben is, és mindkét vereség nyomán el kellett hagyniuk lakhelyüket. Ennek ellenére nem tartom idevalónak ezt a megjegyzést, ugyanis a korabeli viszonyok felvázolását, a birodalom ügyeiben döntést hozó jövődö uralkodónak, Romanosnak segítségnyújtást célul tűzö munkában ez félrevezető. Tudjuk jól, hogy a császár uralkodása idején, 934-ben a magyarok a besenyőkkel együtt támadták a Bizánci Birodalmat, aminek során a fővárosig jutottak (KRISTÓ 1980: 268–271). Tehát nem hogy nem harcoltak a türkök (magyarok) a besenyők ellen, hanem velük szövetségben is voltak. Együtt harcolva eljutottak Bizáncig is, és majd másfél hónapig táboroztak ott. Mindezek ellenére a De administrando imperio egy helyén sem találunk utalást arra, hogy a két nép együttes összefogásra képes. Természetesen, magyar szempontból lehet azt mondani, hogy nem harcolnak a besenyőkkel, de bizánci szemszögből fontos ennek a másik fele is, hogy akár szövetségre is lépnek. Ez a császári szöveg egyik olyan ellentmondása, melynek megoldását nehéz adni. Csupán felvetésként megkockáztatható, hogy a szóban forgó rész, az előtte álló mondatokkal együtt egy olyan forrásból származik, amelynek keletkezési ideje 934. előtti, és nem frissítették fel a munkába illesztéskor. Másrészt arra vonatkozóan, hogy miért nem szerepel az egész munkában a magyarok olyan említése, ami utalna azok Bizánc elleni politikájára, nehéz választ adni. Konstantinos a 940-es évek elején még nem tudja ténylegesen gyakorolni a hatalmát, de az eseményekről tud. 943-ban a magyarok újra bizánci területen portyáztak (KRISTÓ 1980: 280). Ennyiben tehát módosítanunk kell azt az álláspontot, miszerint a magyarok a X. század közepén nem jelentettek aktuális problémát Bizáncban. Időnkénti megjelenésük a birodalom érdekeltségi területén indokolja, hogy róluk is részletes leírás került a De administrando imperioba, és nemcsak egy-két generációval előbb játszott szerepük miatt. A legaktuálisabb közlés, az Árpád dinasztia leszármazásáról is ezért került be a 40. fejezet végére.

Mielőtt a DAI: 38/3–55 türk (magyar) történet néhány részletének tárgyalásába kezdünk, tekintsük át, milyen alapon mondhatjuk, hogy eredeti beszámolón alapszik az elbeszélés! Emellett szól a részletező elbeszélésmód, a konkrét nevek és események megemlítése, ill. olyan megjegyzések, melyek nem származhatnak a császártól. A részletező történet-elbeszélésről már volt szó. Főszereplője Levedi, a türkök (magyarok) első vajdája, akiről egyben az első szálláshely is a nevét kapta. A kazár kapcsolatokat is részletesen bemutatja, melynek háttérében az áll, hogy a kazárok a IX. század végén, de a X. század első felében is még a steppe meghatározó hatalmi tényezőjeként ismertek (ld. DAI 9., 10. 12., 13. fejezet).

A kazár kapcsolatok vázolásának a része Levedi nemes kazár feleségének a története, a Levedinek tett kagáni felajánlás, hogy népe fejedelmévé teszi, és végül az utóbbi eredményeként Árpád kazár szokás szerinti pajzsra emelése. Végül a besenyők Levedia elleni támadása is része a türkök (magyarok) részletes történetének. Egyszeri olvasásra is látható, hogy a 38. fejezet első története lényeges vonásaiban különbözik a munka egyéb részein leírt történetektől, legyen szó a besenyőkről, vagy akár a horvátokról, szerbekről, sőt az arabokról. Jól felépített, előrehaladó beszámolóról van szó, melynek kifizetése a lezáró mondat, Árpád nemzetségének kizárólagos uralkodásáról.

A részletezés mellett a konkrét nevek említése is önálló forrásra utal. Levedi, Álmos, Árpád nevéhez meghatározott események kapcsolódnak. Levedi végeredményben a türkök (magyarok) egész korai történetét jeleníti meg, egyetlen személyben kötődnek hozzá olyan események, mint az első szálláshely, a kazár kapcsolatok, kényszerű szállás- és uralomváltás. Az utóbbi esetben hangsúlyosan ki kell emelni, hogy Levedi ugyanaz a személy, akivel a türkök (magyarok) története elkezdődik, és ő az is, akivel végződik is dinasztijának a története, átadva helyét Álmos, vagy Árpád nemzetségének. Levedi emblemikus figurája a korai történetnek, a maga személyében sűríti azokat az eseményeket, melyek megtörténéséhez nem feltétlenül elég egy generáció.

A személynevek esetében tehát egyértelműnek látszik, hogy türk (magyar) hagyományról, beszámolóról beszélhetünk. Nem ilyen egyértelmű a helyzet a népnevek esetében. Ezek közül a besenyő támadás elmondása nyomán előbukkanó szávartü ászfalü-t kell említeni. Értelmezési nehézségei ellenére (CZEGLÉDY 1959; RÓNA-TAS 1996: 221–223, 324–325; UNGVÁRY 1999) nem tekinthetjük véletlennek előfordulását. A besenyő és a magyar fejezetekben szó esik még a kangarokról, a kabarakról, akik külön álló csoportját alkotják az előbbi esetben a besenyőknek, az utóbbiban a türköknek (magyaroknak). Szó van a 37. fejezetben az úzok földjén maradt besenyőkről, akik fontosnak tartották, hogy öltözetükkel jelezzék különállásukat. A száfartü ászfalü-k is ennek alapján fontos szerepet játszottak a magyarok népalakulási folyamatában, de a rájuk vonatkozó esetleges adatok bizonytalansága miatt pontos megállapítás nem tehető. Három alkalommal való említésük (konkrétan DAI: 38/9–10, DAI: 38/26–28, visszaulással DAI: 38/61–65), szövegkörnyezetüket is tekintve, császári elmékedés eredményére is gondolhatunk. Konstantinos találkozhatott egy olyan irattal, melyben az állt, hogy a türkök (magyarok) rendszeresen követeket küldtek a Perzsia felé lakó néprészhez, melynek a neve is az iratban szerepelt, esetleg magyarázattal ellátva. Végül ez az információ került be széttörödezve a 38. fejezet különböző helyeire. Annyi bizonyos és fontos, hogy a császár közlése szerint a szávartü ászfalü a türkök (magyarok) régi elnevezése. A népnév említése nem kell, hogy idegen forrásból származzon, csak a közlés ideje lehetett más, mint amikor a Levedi–Álmos–Árpád történet elhangzott.

Szintén a DAI: 38/3–55 türk (magyar) forrására utalnak olyan megjegyzések, melyek nem lehetnek a császár önálló ötletei. Ilyen Levedi „első vajda” címe, valamint az a közlés, hogy a törzsek élén állók is ezt a címet viselik. Most elsősorban nem az a lényeges, vajon a vajda cím szláv tolmácsoláson keresztül került a szövegbe, vagy már a bizánci görög nyelvben jelen volt mint jövevényszó (GYÖRFFY 1959: 96–97; KRISTÓ 1980: 34–35), hanem az, hogy a császár közli az első vajda és a többi vajda viszonyát. A türkök (magyarok) törzseit vajdák irányították, de Levedi kiemelkedett közülük, ami az „első vajda” címben jelent meg. Az első vajda időbeli vagy rangbéli viszonya az utóbbi időben vita tárgya lett (UNGVÁRY 1998). Amikor a kazár kagán Levedit hivatja, és felajánlja neki, hogy népe fejedelmévé teszi, akkor nyilván a rangbéli elsőség domborodik ki. Viszont, figyelemmel a fentiekben említett, a Levedi történetet jellemző sűrítő jellegre, nem hagyható figyelmen kívül az „első vajda” időbeli elsősége sem, amiből egy visszatekintő történeti elbeszélésben rang tekintetében is megnyilvánuló elsőség következett. A kettő, idő és rang szerinti „első” jelző nem zárja ki, sőt feltételezi egymást. Továbbra is azonban mértékadónak kell tekintenünk Moravcsik Gyula megjegyzését, miszerint a császári szöveg „első vajda” kifejezései kétértelműek, egyik értelmezési lehetőséget sem zárják ki (ÁMTBF: 42/16 jegyzet). A forrása azonban csak türk (magyar) lehet, ugyanis nem általános viszonyokat, hanem konkrét kapcsolatot ír le.

Ugyanez vonatkozik a türkök (magyarok) hét törzséről mondottakra is (DAI: 38/10–13). Ide tartozik a kazár kagán Levedinek tett ajánlata kapcsán említett Álmos és Árpád alternatíva is. Kristó Gyula mértékadó tanulmánya tisztázta, hogy itt egy hatalmi harc emléke maradt ránk, ami az Álmost követő szélesebb, és az Árpád vonalát jelentő szűkebb öröklési rend között folyt (KRISTÓ 2002). A császár ennek a harcnak csak egy olyan aspektusával találkozott, ami már az Árpád utódok győzelméről számolt be.

Végül szólni kell Zimonyi István elegáns bizonyításáról, mellyel tisztázta az elemzett rész türk (magyar) forrásának a feltételezését. A 38. fejezet egészének az elemzése során világossá vált, hogy néhány itt található kifejezés párhuzamba állítható a Türk Kaganátus feliratainak megfelelő helyeivel, sőt egyes esetekben Konstantinos szövegének elemzését is megkönnyíti. Levedi jelzői, úgymint „nemes”, „bölc”, „bátor”, ill. Árpád jelzői, úgymint „nagyra becsült bölcsességért és megfontoltságáért”, valamint „bátorságáért” megtalálhatók Kōl tegin feliratában, pl. „bölc (bilgā) kagán, bátor (alp) kagánok, bujrukjaik is bölcsék és bátrak” (KT E3). Ide tartozik az árdām terminus is, ami a Köli Čor feliratban fordul elő az előző két fogalom társaságában. A Konstantinosnál olvasható vezetői erények megegyeznek a türk feliratok olyan fogalmaival, melyek szintén a vezetőkre vonatkoznak. Értelmezési lehetőséget is ad a párhuzamba állítás, amire példaként a Zimonyi István a 38. fejezetnek azt a momentumát emeli ki, amelyben a kazár kagán nemes kazár nőt adott Levedinek „vitéségének nagy híre és nemzetségének fénye miatt”. A Köli Čor felirat egyik mondata rímelt az első jelzőre: „bátorsága nagy hírnevet szerzett neki” (KČ W4). Az utóbbi, „nemzetsége fénye” kifejezés értelmezése kétértelmű, ugyanis a görög χενος jelentése lehet „nemzedék, leszármazott”, vagy „törzs, nép”. A türk feliratokkal való összehasonlítás azt a jelentést engedi meg, hogy a szövegben a türk (magyar) nép, és nem Levedi utódainak a kiválóságáról van szó. További párhuzamok is felhozhatók, melyek végül is bizonyossá teszik, hogy a 38. fejezet esetében az ott olvasható történet türk (magyar) forrásból származik (ZIMONYI 1997). Érdemes megjegyezni, hogy a Zimonyi István által elemzett és párhuzamba állított fogalmak nem az egész 38. fejezetben, csak annak szűkített (DAI: 38/3–55) részében fordulnak elő, utójára épp a zárómondat előtt, mintegy indoklásul Árpád megválasztása és Álmos figyelmen kívül hagyása mellett: „Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitéségéért, és rátermett volt erre a tisztségre” (DAI: 38/46–51).

A fentiekben több szempontból azt az állítást támasztottam alá, hogy a *De administrando imperio* 38. fejezetének csak egy része tekinthető olyannak, ami türk (magyar) forrásból származik. Az alábbiakban néhány pontban ezt a részt (DAI: 38/3–55) elemzem, melynek alapjául a már idézett zárómondatot javaslom: „Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme” (DAI: 38/53–55). Czeglédy Károly egyik korai tanulmányában az arab és perzsa nyelvű munkák megállapításait egyeztetve a Konstantinos adta ismeretekkel azt állapította meg, hogy a két forráscsoport nem ugyanarról szól. Ahol a muszlim szerzők munkái véget érnek, ott kezdődik el a császár írása, nagyjából a 880. év körül. A két csoport között szinte áthidalhatatlan ellentét van (CZEGLEDY 1945/46). Deér József vele ellentétben arra hívta fel a figyelmet, hogy nem egyértelműen bizonyított tény, hogy Konstantinos nem ismerte a magyarok 880 előtti történetét. Meglátása szerint a 38. fejezet bevezető soraiban a császár már egyértelműen nyilatkozik a türkök politikai szervezetéről. A megoldás abban van, hogy Levedi Árpád kortársaként szerepel, és ezért összecúsztak az egymástól időben távol álló események. Levedi egyáltalán nem kortársa Árpádnak, de talán még Álmosnak sem, sőt a magyarok már Levedi előtt jóval kazár fennhatóság alatt álltak (DEÉR 1945/46). A két, egymástól markánsan elütő vélemény jelzi, hogy Konstantinos szövegének értelmezése a magyarok korai történetének a sarkpontja. Az elmúlt évtizedekben is több értelmezés látott napvilágot, melyek vagy egy-egy részletét, vagy a problémakör egészét vizsgálta. Ma már szinte lehetetlen a hatalmas szakirodalmi mennyiség idézése, hiszen mindig található egy olyan munka, ami elkerülte a figyelmünket, vagy nem fordítottunk rá kellő figyelmet. Mégis a lényegen nem változtat ez a tény, és ma is igaz van Deér Józsefnek, hogy szükséges a kútfők újvizsgálása (DEÉR 1945/46: 5). Erre utalt

Kristó Gyula is Róna-Tas András 1996-ban megjelent A honfoglaló magyar nép című könyvének a Magyar Tudományos Akadémián tartott vitáján. A következőkben az idézett mondatra hivatkozva, figyelemmel a fentebb tett állításokra is, a magam szerény eszközeivel szeretnék hozzájárulni ehhez az újragondoláshoz.

Az Árpád előtti türk (magyar) fejedelmek hiányáról szóló mondat, amely egyben kizárólag csak Árpád utódait jelöli az uralomra, egyértelműen jelzi az előtte olvasható történet legitimációs célját, dinasztikus jellegét. Deér József is kiemeli a dinasztikus jelleget (DEÉR 1945/46: 11–14), Róna-Tas András a legitimációs törekvésre utal, a legitimációt pedig a kazárok jelentették (RÓNA-TAS 1996: 323.) Véleményem szerint a legitimációs szempont nemcsak a történet egyes mozzanatára igaz, mégpedig az ún. kagáni ajánlatra és ennek folyományaként Árpád megválasztására a kazár kagán engedélyével, hanem az egész történetre. A Bizáncban járt türk (magyar) követek elbeszélésének egyetlen célja volt, hogy a császár udvarában bizonyítsák, hogy az általuk képviselt dinasztia legitím, törvényességük ellen semmi kifogás nem emelhető. A legitimációs történetnek három foka van: Levedi kazár felesége, a besenyők támadása és a türkök (magyarok) kettészakadása, végül a kazár kagán „fejedelmi” ajánlata. A három fokon végighaladva jutunk el Álmos–Árpád dinasztijához. Uralmukkal szemben a történet végighallgatásával Bizáncban nem emelhetek szót.

A három legitimációs fok első eleme Levedi nemes kazár felesége. Levedi azért kapta a kagántól jövedelmét, mert a türkök (magyarok) kimagaslóan teljesítettek a kazárok háborúiban. Az egész nép vitézségéért és hősiességéért járt tehát a nemes vérű feleség az első vajdának, aki azonban „nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket”. A sikertelen, utód nélküli házasság az alkalmatlanság bizonyítéka. Ne feledjük, Bizáncban járt követek szájából hangzik el a történet, azaz nem steppei viszonyokra, több feleségre kell gondolnunk. Két körülményre sikerült így utalniuk a követeknek. Egyrészt bár Levedi nemzetsége vitéz és nagyhírű, vezetője nem alkalmas arra, hogy gondoskodjon az utódlásról, pedig ez az egyik legfőbb letéteménye a hatalom állandóságának és szilárdságának. Másrészt a történet nem hagyott kétséget afelől, hogy Levedi nemzetségének nincs folytatója. Természetesen, nem gondolhatjuk, hogy nem volt Levedi után alkalmas személy ebből a nemzetségből, de a De administrando imperio olvasható történetben ez takarásra került. A történetnek ez a része tehát Levedi dinasztikus céljainak az értelmetlenségét, a dinasztia lényegének a megszűnését reprezentálta. Álmos, ill. Árpád esetében ez az alkalmatlansági tényező nem állt fenn, aminek legfényesebb bizonyítéka Konstantinos művének 40. fejezete a nemzedéki tagok felsorolásáról. Az új dinasztia tehát ebből a szempontból biztosítani tudta a hatalmát.

A második rész a besenyők támadását és győzelmét meséli el, aminek következtében a türkök (magyarok) kettészakadtak, egy részük Perzsia vidékén telepedett meg, másik részük Levedivel együtt Etelközben. A besenyők támadása fordulópontot jelentett a türkök (magyarok) történetében, ugyanis nem egy önként vállalt átköltözésről volt szó, hanem egy súlyos vereséget követő kényszerű szállásváltásról. Levedi nem tudta biztosítani a lakóhelyet, azt feladni kényszerült. Véleményem szerint az eredeti történetben is benne lehetett az elszakadt néprész sorsát érintő mozzanat, ugyanis a már említett türk feliratok elemzése során kimutatott steppei szemlélet szerint a nép egésze a döntő a hatalom önmeghatározásában. Azzal, hogy egy néprész kiszakadt csorbult maga a hatalom is, melyet az uralkodó testesített meg, azaz Levedi. Az Álmos–Árpád szempontjából tekintett legitimációs történetnek ez a szakasza egyértelmű bizonyosságot tett amellett, hogy Levedi és köre nem alkalmas a további uralkodásra, mert nemhogy gyarapítani nem tudta a hatalma alá tartozó népek körét, de megvédeni sem. Nemcsak menekülni kényszerültek a türkök (magyarok), hanem egy részük le is szakadt és más szállásra költözött, nem tartva a többiekkel. Levedi mint a régi hatalmat megtestesítő személy alkalmatlanná vált.

A legitimációs történet harmadik mozzanata tulajdonképpen ezt az alkalmatlanságot részletezi. A besenyők támadása és győzelme által kiváltott kényszerű átköltözés után hamarosan a kazár kagán Levedinek felajánlotta, hogy fejedelemmé emeli. Levedi erőtlenségére hivatkozott, de maga helyett ajánlotta Álmost és Árpádot, akik közül a türkök (magyarok) az utóbbit választották. Az értelmezésnél figyelembe kell venni, hogy a IX. és X. század fordulóján a steppén és Bizáncban is a Kazár Kaganátus

még meghatározó tényező volt. A rá történt hivatkozás megerősítést jelentett, de nem feltétlenül függést. A másik fontos szempont, hogy a kagán ajánlata már Etelközben érte Levedit, a hatalmváltásra tehát már az új lakóhelyen került sor. Ideje pedig nem sokkal a besenyő támadás utánra tehető. Fentebb már volt szó a kronológiai nehézségekről, és annyit állapíthattunk meg, hogy a császár információinak egymásra vonatkoztatása a IX. század utolsó évtizedét adja eredményül, amikor az átköltözés Etelközbe megtörtént. Ezzel viszont nehéz egyeztetni a más forrásokból ismert eseményeket, a magyarok 862., 881. évi európai megjelenését, sőt a 838-as al-dunai harcokat, végül Metód érsekkel való találkozást 882-ben. Itt egyrészt utalhatunk Harmatta János tanulmányára, amiben felhívta a figyelmet arra, hogy a különböző betoldások vizsgálata mind tartalmi, mind filológiai szempontból fontos, addig a kérdés azonban nyitva marad (HARMATTA 1996; szövegkritikai vizsgálat VÁRADY 1989; OLAJOS 1995). Másrészt Levedi központi alakja a türkök (magyarok) korai történetének, ezzel is magyarázható a csak görög névadással megfejthető Levedia földrajzi név is. Ez magával vonta egyben a Chidmas és Chingilus folyók általi körülhatárolást is, ami valószínűleg a császár beszúrása és nem része az eredeti történetnek. Etelköz csak a türkök (magyarok) új szállásaként szerepel, külön nem kerül hangsúlyozásra, hogy egyben a hatalmváltásra is itt került sor. Etelközt kronológiai rendbe helyezni nehéz, viszont az itt történt események mégis fontos szerepet játszottak a türkök (magyarok) történetében. Itt került sor arra a dinasztiaiváltásra, melynek eredményeként Levedi és családjának, nemzetsége helyére az Álmos–Árpád dinasztia került, és ezzel egy új hatalmi konstelláció jött létre. A hatalmváltás az uralkodói címben is változást hozott, ha így értékeljük a 38. fejezet egyik jelenségét. Feltűnő ugyanis, hogy Levedit a császár következetesen vajdának (βοεβοδος) nevezi, ill. egy alkalommal vezérnek, ezzel szemben a kazár szokás szerint pajzsra emelt Árpádot már nem ezzel a címmel illeti, hanem fejedelemnek (αρχον). Hogy a görög szavakkal visszaadott címek mögött eredetileg milyen szó állt, sajnos, nem tudjuk, de az ezen a téren is megfigyelhető változás is mutatja a hatalmváltás tényét.

A Konstantinosnál olvasható, imént röviden elemzésbe vont legitimációs történet első mondatának tárgyalása van még hátra. A kijelentés így hangzik: „A türkök népe régen Kazáriához szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevére Levedianak neveznek, amely vajdát tulajdonnéven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdának hívták”. A mondat második felét sokszor tették elemzés tárgyává, de az első felét nem részesítették nagy figyelemben. A „Kazáriához közel” rész ugyanis nem hordoz olyan információt, melynek segítségével közelebbi földrajzi meghatározás is tehető Levedia elhelyezkedésével kapcsolatban (BENKŐ 1984: 401–403). A szókapcsolat első látásra valóban földrajzi tartalmú, és elemzése, még ha nem is teszi lehetővé a pontos leírást, ebben a keretben is mozgott. Véleményem szerint azonban egyben azt is kifejezi, hogy a „türkök népe” Kazáriától független, nem tartozik a kagán fennhatósága alá. A bizánci követektől hallott beszámoló annak a ténynek a kimondásával kezdődött, amikor Kazária határain kívül megszervezték magukat a türkök (magyarok), és ebben a szervezésben a történet szerint Levedi vitte a főszerepet. Levedi hangsúlyos szereplője az elbeszélésnek, ha nem is mítikus ő, de személyében sűrűsödik össze a türkök (magyarok) története, melynek kifutása az Álmos–Árpád dinasztia hatalomátvétele. Az uralomban bekövetkezett váltás a 38. fejezet története szerint zökkenőmentes volt, és ezt csak a párhuzamok figyelembevételével tudjuk árnyalni.

A steppen egy-egy területen akár évszázadonként változott a hatalmi helyzet. A terület mindig nagyjából ugyanaz, csak a dinasztia változik. Klasszikus példái ennek Belső-Ázsia államai. A zsuán-zsuán államban a VI. században az Asina család vette át a hatalmat, és új birodalmukat ezután maguk és a kínai források türknek nevezték. Fordulatos történelmük végül két évszázad múlva ért véget, amikor az ujgurok megdöntötték a türkök uralmát. Végül 840-ben a kirgizek (nem azonosak a mai hasonló nevet viselő néppel) váltották fel őket a hatalomban, de ezzel véget is ért Belső-Ázsia évezredes állami egysége. Fontos, hogy az uralomváltás jele a dinasztia lecserélése, a hatalma alá tartozó területek, pontosabban fogalmazva népek köre lényegesen nem változik. A türkök és ujgurok esetében még szent helyük is ugyanaz volt, az Ötüken hegység. A Köl tegin felirat déli oldalán olvasható: „Amikor még nem volt meg e

mostani romlottság, és a türk kagán az Ötüken erdőben uralkodott, nem volt baja a népnek”. Az ujgurok az ún. tezi feliratban szintén kiemelték a hegység központi szerepét: „Az égben született El-etmis Bilge kagán is, El Bilge katun felvéve a kagán és a katun címet az Ötüken nyugati szélén a Tez forrásánál volt a trón” (KLYASHTORNY 1982: 335–336).

Miért nevezte Konstantinos következetesen türknek a magyarokat? Bizáncban nemcsak a 38. fejezet alapján, hanem a IX. század második és X. század első felének történései alapján jól tudták, hogy a magyarok önálló politikát folytattak, és a Pontus-vidéken kialakult államiságuk tovább élt a Kárpát-medencében. Önállóságuk legfontosabb jele a Kazár Kaganátustól való függetlenség. Azt nem tudjuk, hogy előtte hol, mennyi ideig éltek. A függetlenség időszakában a kapcsolat a két fél között vitathatatlán (nemes kazár nő, hároméves együttélés, kazár szokás szerinti pajzsra emelés), de jellege nem tisztázott. A dinasztikus hagyomány és szemlélet szerint, amúgy a türk feliratokból elemezhető felfogás alapján is, történelmük „Kazária közelében”, tehát nem kazár függésben kezdődött. A kazár népnevet Konstantinos ismerte, használta. A türk népnév már a VI. századtól ismert a bizánci történetíróknál, eredetileg a Türk Kaganátusra érve, majd a kazárookra (MARQUART 1903: 46–60). VI. Leo már elsősorban a magyarokra vonatkoztatta. Konstantinos kizárólagos használatát befolyásolhatta, hogy megismerte azt a hagyományt, melyet a követek elmondtak azzal a céllal, hogy indokolják a Levedit és csoportját váltó dinasztia hatalomátvételét. Az uralomváltás egy olyan közegben ment végbe, mely már önálló volt, a türk népnevet tehát már más csoportra nem lehetett használni a X. században, annak első felében és közepén, Konstantinos idején.

Érdekes azonban, hogy a császár a magyar népnevet nem ismeri, annak ellenére, hogy az arab és a perzsa munkák egyértelművé teszik, hogy a név ismert volt a steppei tartózkodásra vonatkozóan. A kérdést nem válaszolhatjuk meg úgy, hogy azt mondjuk, a külső elnevezést használják az idegenek a magyarokra vonatkozóan, hiszen ennek épp a Dzsahjáni hagyomány mond ellent. Konstantinos esetében pedig a besenyőknél értesülünk arról, hogy egy részüket kangarnak is nevezték, aminek egyik értelmezési lehetősége az, hogy a szöveg megőrizte számunkra a besenyők külső és belső (kangar) elnevezését. A türkök (magyarok) esetében is találkozunk a szávtartú ászfalü néppel, mindjárt a 38. fejezet elején: „De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból szávtartü ászfalünek nevezték”. Egyelőre kérdés, hogy ez lehet-e belső elnevezés (RÓNA-TAS 1996: 325), de annyi mondható, hogy a magyar elnevezés mint népnév nem került be a szövegbe, és ez jelent valamit. Az imént röviden láthattuk, hogy Belső-Ázsiában az egymást követő államok dinasztiaaváltások sorozata, ami új népelnevezést is magával hozott. Álmos–Árpád dinasztija is azzal, hogy átvette az uralmat, tulajdonképpen újraszervezte a Levedi csoport által vezetett egységet, népet. Ennek egyik jele, hogy az addig használt elnevezést, az először az arab forrásokból adatolt magyar népnevet is lecserélte. Azt nem tudjuk, hogy ezt esetleg a türk váltotta fel, de a honfoglaló magyarok török alapú szervezete jól látszik. A Konstantinos által felsorolt törzsnevek között pedig szerepel a Megyer is mint harmadik törzs, de nem mint vezető csoporté. Róna-Tas András, amikor újraértelmezte a magyar népnevet, megállapította, hogy az két népnévből (mancsa + er) áll, de a török hangsúlyrendszer miatt, török nyelvi környezetben medzser hangalakja lesz, amint az a De administrando imperio-ban látható (RÓNA-TAS: 1996: 244–245). A Bizáncban járt követek tehát a törökös alakot közvetítették. Lehet, hogy török nyelvűek voltak?

A folyamatot röviden a következőképp rekonstruálhatjuk. A Fekete-tenger vidékén élő, az arab forrásokban szereplő magyarok jelentős szerepet vittek a steppe életében. Az úzok elől menekülő besenyők azonban eredeti szálláshelyük elhagyására kényszerítették őket. A vereség nyomán a Levedi dinasztia hatalma olyannyira meggyengült, hogy a feltörekvő Álmos–Árpád dinasztia elérkezettnek látta az időt a hatalomátvételre. Akciójuk sikeres volt, és a régi vezető csoport által viselt magyar (nép)nevet lecserélték és a magyar nevet viselő csoport (törzs) csak egy része lett az új hatalomnak. Jelentőségüket azonban nem vesztették el teljesen, de átmenetileg legyengültek. Hatalmukat már nem tudták visszaszerezni, de asszimilációs erejüket jelzi, hogy a Kárpát-medencében letelepedett népesség önelnevezésévé a magyar név vált.

IRODALOM

- BENKŐ L. (1984): A magyarság honfoglalás előtti történetéhez. Lëved és Etelköz kapcsán. — *Magyar Nyelv*, **80**(4): 389–419.
- BERTA Á. (1997): Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről. — In: KOVÁCS L. és VESZPRÉMY L. (szerk.) > *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, pp. 211–219.
- CZEGLÉDY K. (1945–46): A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. — *Magyar Nyelv*, **41/42**(1): 33–55.
- CZEGLÉDY K. (1959): A szavárd-kérdés Thury József előtt és után. — *Magyar Nyelv*, **60**: 373–385.
- DEÉR J. (1945–46): A IX. századi magyar történet időrendjéhez. — *Századok*, **79/80**: 3–20.
- ELTER I. (1997): A magyarok elnevezései arab forrásokban. — In: KOVÁCS L. és VESZPRÉMY L. (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, pp. 99–103.
- GYÖRFFY GY. (1959): *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. — Budapest.
- GYÖRFFY GY. (1984): Levedia és Etelköz kérdéséhez. — *Magyar Nyelv*, **80**(4): 385–389.
- HARMATTA J. (1984): Lebedia és Atelkuzu. — *Magyar Nyelv*, **80**(4): 419–431.
- HARMATTA J. (1996): Konstaninos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei. — In: KOVÁCS L. és VESZPRÉMY L. (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest, pp. 105–111.
- HARMATTA J. (1998): A honfoglalás mai szemmel. — *Magyar Nyelv*, **94**(2): 129–151.
- HARMATTA J. (2001): A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja. — *Magyar Nyelv*, **97**(1): 1–14.
- KAPITÁNYFFY I. (2003): Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításai. — In: KAPITÁNYFFY I.: *Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban*. (szerk: MAYER J. és FARKAS Z.) pp. 139–144. [eredeti megjelenés: *Antik Tanulmányok*, **43**: 283–285.]
- KIRÁLY P. (1984): Levedia-Etelköz a szlavisztikai irodalom tükrében. — *Magyar Nyelv*, **80**(4): 431–439.
- KLYASHTORNY, S.G. (1982): The Terkhin Inscription. — *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, **36**(1–3): 335–366.
- KMOSKÓ M. (1997): *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom 1/1*. — (szerk: ZIMONYI I.), Budapest, 218 pp.
- KMOSKÓ M. (2000): *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom 1/2*. — (szerk: ZIMONYI I.), Budapest, 261 pp.
- KRISTÓ GY. (1980): *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. — Budapest, 574 pp.
- KRISTÓ GY. (2002): *Árpád fejedelem*. — In: KRISTÓ GY.: *Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről*. Budapest, pp. 9–32. [eredeti megjelenés: KRISTÓ GY.: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*. Szeged, 1993.]
- LEWICKI, T. (1971): „Türkische” Stadt Dáná. Nach einem Bericht des arabischen Geographen Ibn al-Faqih. — *Folia Orientalia*, **13**: 161–170.
- LEWICKI, T. (1978): Les noms des Hongrois et de la Hongrie chez les médiévaux géographes arabes et persans. — *Folia Orientalia*, **19**: 35–55.
- LIGETI L. (1963) *Gyarmat és Jenő. Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. — *Nyelvtudományi Értekezések*, **40**: 230–239.
- LIGETI L. (1985): Lebedia és Etelköz. — *Magyar Nyelv*, **81**(1): 1–19.
- MARQUART, J. (1903): *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. — Leipzig, 557 pp.
- MARQUART, V. (1937): *Hudúd al-cálam. The Regions of the World. A Persian Geography 372 A.H.–982 A.D.* — London, 524 pp.
- MORAVCSIK GY. (1951): Bölcs Leo Taktikája, mint magyar történeti forrás. — *Századok*, **85**(3–4): 334–353.
- NÉMETH GY. (1991): *A honfoglaló magyarság kialakulása*. — Budapest, 397 pp.

- NYITRAI I. (1996): A magyar őstörténet perzsa nyelvű forrásai. — In: KOVÁCS L. és VESZPRÉMY L. (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest, pp. 61–71.
- NYITRAI I. (1997): A magyarok elnevezései a perzsa forrásokban. — In: KOVÁCS L. és VESZPRÉMY L. (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, pp. 105–110.
- OLAJOS T. (1995): Néhány nyelvi észrevétel a „De administrando imperio” magyar vonatkozású részleteihez. — *Magyar Nyelv*, **91**(1): 44–52.
- RÓNA-TAS, A. (1995a): Ethnogenese und Staatsgründung. Die türkische Komponente in der Ethnogenese des Ungartums. — In: RÓNA-TAS A. (szerk.): *A magyarság korai története. Tanulmányok*. Szeged, pp. 275–304.
- RÓNA-TAS A. (1995b): A honfoglalás kori magyarság. — In: RÓNA-TAS A. (szerk.): *A magyarság korai története. Tanulmányok*. Szeged, pp. 227–253
- RÓNA-TAS A. (1996): *A honfoglaló magyar nép*. — Budapest, 412 pp.
- TAKÁCS Z.B. (2003): A magyar honfoglalás besenyő háttere. — In: CSIRKÉS F., CSORBA GY., SUDÁR B., TAKÁCS Z.B. (szerk.): *Függökert. Orientalisztikai tanulmányok*. Budapest, pp. 15–34
- TÓTH S. L. (1995): Az etelközi magyar törzsek szállásterületei. — In: KOSZTA L. (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, pp. 471–485.
- TÓTH S.L. (1998): *Levediatól a Kárpát-medencéig*. — Szeged, 237 pp.
- UNGVÁRY J. (1998): Πρωτος βοεβοδος — *Magyar Nyelv*, **94**(2): 188–191.
- UNGVÁRY J. (1999): Rendíthetetlen szavárdok? — *Aetas*, **14**(3): 5–11.
- VÁRADY, L. (1989): Revision des Ungarn – Image von Konstantinos Porphyrogenetos. — *Byzantinische Zeitschrift*, **82**: 22–58.
- VÁSÁRY I. (1983): Nép és ország a türköknél. — In: TÖKEI F. (szerk.): *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest, pp. 189–213.
- VÁSÁRY I. (1993): *A régi Belső-Ázsia története*. — Szeged, 237 pp.
- VÉKONY G. (1986): Levedia meg Atel és Kuzu. — *Magyar Nyelv*, **82**(1): 41–53.
- ZAKYTHINOS, D.A. (1979): *Byzantinische Geschichte 324–1071*. — Wien–Köln–Graz, 446 pp.
- ZIMONYI, I. (1990): *The Origins of the Volga Bulgars*. — Szeged, 211 pp.
- ZIMONYI I. (1996): A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsajháni-hagyomány. — In: KOVÁCS L. és VESZPRÉMY L. (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest, pp. 49–59.
- ZIMONYI, I. (1997): The Concept of Nomadic Polity in the Hungarian Chapter of Constantine Porphyrogenitus *De administrando imperio*. — In: BERTA, Á. és HORVÁTH, E. (szerk.): *Historical and Linguistic Interaction between Inner-asia and Europe*. Szeged, pp. 459–471.
- ZIMONYI, I. (2003): *Bodun und el im Frühmittelalter*. — *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, **56**(1): 57–79.

RÖVIDÍTÉSEK

- ÁMTBF = MORAVCSIK GY. (szerk.): *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. — Budapest, 1988., 363 pp.
- DAI = MORAVCSIK GY. (ford): *Bíborbanszületett Konstantín. A birodalom kormányzása*. — Budapest, 1950., 341 pp.
- MEH = GYÖRFFY GY. (szerk.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. — Budapest, 1986., 354 pp. (3. kiadás)